

DÁVID GÉZA

A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK ARCHONTOLÓGIAI KUTATÁSOK LEHETŐSÉGEI (ARAD–GYULAI SZANDZSÁKBÉGEK)

A hódoltságkori kutatások egyik leghanyagoltabb területe a közigazgatástörténet, ezen belül is az archontológia, azaz a magyar területen működő tisztségviselők névsorainak összeállítása, illetve szolgálati idejük meghatározása.

A helyzetet változtatandó, évekkel ezelőtt több irányú anyaggyűjtésbe kezdtem, amely a török közigazgatás szinte valamennyi kérdéskörére kiterjed. Egyebek között megkíséreltem megállapítani a különféle posztokra kinevezett személyek kilétét. Mivel a budai beglerbégekről és a mellettük más főbb funkciókat betöltőkről elég jó listáink vannak,¹ figyelmemet főleg a szandzsákokra összpontosítottam (bár a többi pasalik élére kinevezett főembereket sem hagytam el). Legbőségesebb ismeretek a szandzsákbégekről kerültek elő, míg beosztottaikról, illetőleg a kádikról nagyságrendileg kevesebb. Ezért egyelőre csak a szandzsákbégek vonatkozásában törekedhetünk teljességre, az ő esetükben is inkább csak a 16. századot tekintve.

Itt merül fel rögtön a források kérdése. Mindenekelőtt az új urak által készített nyilván tartások és különféle kimutatások, röviden: török levéltári kútfők tartanak számot érdeklődésünkre. Kiemelkednek közülük azok a listák, amelyek a birodalom valamennyi szandzsákját egyidejűleg tartalmazzák, majd éveken át nyomon követik a főbb tisztségviselők változásait. Jelen pillanatban négy időmetszetből ismerünk ilyen deftereket, kettőt a 16., kettőt pedig a 17. századból.

1) A legkorábbi Metin Kunt fedezte fel bravúros oknyomozással, minekutána a rossz sorrendben bekötött regisztert osztályozója — az első oldal bejegyzései alapján — *ziámet*-kiutalási listaként katalogizálta.² Az anyag áttanulmányozása és a helyes lapszámozás meghatározása után világossá vált, hogy egy szinttel magasabb nyilván tartásról, tehát beglerbégek, szandzsákbégek és a helyi defterdári hivatalok vezetőinek (ez utóbbiak kaptak *ziámetet*) névsorairól van szó, s az is, hogy az alaphelyzetet 1568-ban rögzítették, majd a módosulásokat 1574-ig kísérték. A magyarországi rész teljes-

1 *Gévy Antal*: A' budai pasák. Bécs, 1841. *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Bp. 1944. (Budapest története III. Szerk. *Szendy Károly*) a beglerbégek: 216–218. 49. jegyzet, a defterdárok: 211–213. 28. jegyzet, a kádik: 214–215. 40. jegyzet.

2 *Metin Kunt*: Sancaktan eyalete. 1550–1650 arastnda Osmanlı ümerası ve il idaresi. Istanbul, 1978. 44–46. A könyv függelékében közreadta a vilájetek és szandzsákok névsorát, a helyneveket azonban nem azonosította (133–149.). Az összeírás jelzete: Istanbul, Başbakanlık Arşivi (= BA) Maliye defteri 563.

nek látszik. A szűkszavú bejegyzések azonban más forrásokból még ebben az esetben is kiegészíthetők, sőt kiegészítendők.

2) A második összesítést 4 évvel később, 1572-ben fektették fel, s mintegy 10 éven át vezették,³ ám az előzőhöz képest némileg lanyguló pontossággal.

3) A 17. századiak közül a korábbi 1630 végén állították össze Isztambulban, még-hozzá két párhuzamos példányban. Egyik változata korábban is ismert volt,⁴ a másikat megint csak M. Kunt találta meg.⁵

4) 1985. évi isztambuli kutatásaim során magam bukkantam rá egy további hasonló regiszterre.⁶ Címe szerint az 1660. évi erdélyi hadjáratra kirendelt tartományok vezetőit és előjáróit foglalja magába, s kezdő dátumul 1070. sában hó 6. napja (1660. április 17.) szerepel rajta, tehát a Várad ostromára induláskor fektették fel. A korábbiaknál gondatlanabban kitöltött rubrikákban gyakran egyetlen, az állást éppen betöltő személy neve szerepel csak, de pontosan magyar földön — nyilván mivel a jegyzék a hadsereggel „utazott” — több változást rögzítettek benne. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a listát 1663. elejéig tartották „naprakészen”.

A többi irattípusnál jelentékeny különbség tapasztalható a 16. illetve a 17. század-ak között. Az előbbi igen gazdag levéltári forrásanyagban. Számunkra közülük a *tímár* vagy *idzsmál*-defterek azért lényegesek, mert bennük a pillanatnyi fő tisztségviselők nevén kívül valamennyi javadalmuk is megtalálható, ami az előző kimutatás-fajtában jó esetben is csak egy összegben szerepel. Bár eme lajstromok készítési dátuma nem mindig állapítható meg egyértelműen, az év közvetett módon általában bemérhető.

A legtöbb apró, esetenként egyetlen adattal a folyamatosan, naprakészen tartott *rúznámce*- naplók gyűjteménye szolgál. Ezek a javadalombirtokosok személyében beállott változásokat követték, s számos vasok kötetben maradtak fenn az 1550-es évektől a század végéig,⁸ főképpen Isztambulban és Bécsben, de elvéve másutt

3 Ezt régebből ismertük, minthogy *Káldy-Nagy Gyula* már a hatvanas években hazahozta a magyar rész mikrofilmjét. Jelzete: BA. Kepeci 262. A nemzetközi szakirodalomban ismét csak *M. Kunt* mutatta be: i. m. 46–52., illetve a közigazgatási egységek listája: 150–181.

4 BA. Kepeci 266.

5 BA. Cevdet Dahiliye 6095. A két kimutatás készítési körülményeiről ld. *M. Kunt*: i. m. 52–57., illetve a szandzsákok neve: 182–189.

6 BA. Kepeci 434.

7 A legkorábbi: Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ehem. Konsularakademie, Krafft 284; 1553. áprilisával indul.

8 A legkésőbbieket eddig 1596-ból néztem végig: BA. Maliye defteri 16 052 és BA. Kepeci 344., de az utóbbi időben a kutatás számára hozzáférhetővé tett kétezernél több *rúznámce* között még jócskán akadnak magyar területeket érintők. A 16. század végéig három 1596 utáni szerepel a levéltári katalógusban, közülük kettő (BA. Ruznamçe 216, 218) 1007/1598–1599-ből s területileg kiegészítik egymást, egy pedig (Uo. 228) 1008/1599–1600-ból, ám ez csak pár magyar livát tartalmaz. (Egy további töredék 1008-ból [BA. Ruznamçe 2153] csak a Székesfehérvári szandzsák rövid, 4 oldalas anyagát adja.) Közülük a 216-os számút tudtam 1989 februárjában kézbevenni. Ezzel szemben a 17. századra nézve nem kevesebb, mint 85 *rúznámcsé* sorol fel a katalógus 1009/1600 és 1100/1689 között. Mellettük a Kepeci-féle rendezés anyagában is találhatók ezekből a nyilvántartásokból. A mindezekből eddig szűrőpróbaszerűen átnézettek — BA. Ruznamçe 738 (1070/1659–1660), 744 (1071/1660–1661), illetve BA. Kepeci 373 (1036/1626–1627), 375 (1033/1623–1624), 377 (1034/1624–1625), 383 (1038/1628–1629), 400 (1054/1644–1645), 431 (1070/1659–1660) — alapján azt lehet mondani, hogy két szempontból is döntően megváltoztak az előző évszázadhoz képest. Egyfelől a bejegyzések évenkénti száma drasztikusan csökkent, másrészt — és számunkra ezúttal ez a fontosabb — a *tímár*-kiutalások indoklási részében a bégek neve már nem fordul elő, minthogy a beterjesztéseket vagy az alajbékéket vagy a beglerbékéket tették meg. Így e korábban oly fontos forrásfajta a szandzsákbékek névsorának összeállítása tekintetében szinte teljesen hasznavehetetlenné válik ebben az időszakban.

is.⁹ Ezekben időnként a bégek kinevezésének egészen pontos dátumát, *hász*-birtokainak összetételét s a kiutalás indoklását is megtaláljuk. Máskor — gyakrabban — a szandzsákbég neve csak az éppen szóban forgó szpáhít javadalomra vagy „fizetésemelésre” előterjesztőként szerepel, s ilyenkor nem mindig egyértelmű, hogy mikor is szolgált az illető a megnevezett szandzsákban. Szerencsés esetben levelének dátumára hivatkozunk, többnyire azonban csak a vonatkozó szultáni parancs keltére, ami — különösen elhúzódo ügyeknél — messze esik a *ruznámcséba* való bevezetés időpontjától. Az utalások túlnyomó többségében ezek a dátum-megjelölések mégis megbízható terminus ante quem-nek tarthatók. Előfordul azonban, hogy az indoklás az alábbi formulával kezdődik: „X szandzsák bégje, N. bég levelet/deftert küldött...”; ilyenkor, ha rövid átfutású javadalomkiutalással van dolgunk, jogosnak tűnik hivatalban levőnek tekinteni a megnevezettet a *tezkere* (utalvány) kiadása napján. Máskor ugyanebben az összefüggésben „a korábbi X-i bég, N. bég” kitétel szerepel, s ekkor már nehezebb a működés idejének behatárolása. Alkalmanként viszont elfelejtették odaírni a „korábbi” szócskát; ez esetben csak további részletek ismeretében derül fény az igazságra. Mindazonáltal meglehetősen ritka az illetén „félrevezetés”, azaz a *ruznámcsék* anyagára általában nyugodtan ráhagyatkozhatunk — pár napos, ritkábban hónapos eltéréssel tanúbizonyságuk elfogadható.

További hasznos, ám számszerűen kevesebb adalékot rejtenek:

1) A *tahrír*- vagy *mufasszal*-defterek (magyarul: szandzsák-összeírások), amelyekben főleg a kisebb földdarabok, szántók, puszták vagy malmok birtoklóiként, illetve haszonélvezőiként vagy hivatalos ügyletek kapcsán szólnak bégekről;

2) a *ruúsz*-defterek, amelyek egészen röviden rögzítik a javadalom-kiutalásokat, s bár ez elvben nem lenne elvárható, egy időben az új szandzsákbég nevét is beléjük jegyezték;

3) a *mühimme*-defterek, azaz a szultáni tanács „jegyzőkönyvei”¹⁰, amelyekben néha az aktuális parancs címzettjeként, esetleg a szóban forgó ügy kezdeményezőjeként név szerint említenek szandzsákbéget;

4) s természetesen csaknem minden más iratfajta, ám egyre csökkenő mértékben.

Nem lebecsülendő az elbeszélő források adalékhozama sem, de arra mindenképpen számítanunk kell, hogy a krónikákba inkább csak a jelesebb személyiségek kerültek be, eleinte azok is főleg a hadjáratok éveiben. Változás a századforduló táján figyelhető meg, amikor is az udvarban járatos történetírók gyakrabban említenek meg szandzsákbégi kinevezéseket, mint korábbi társaik.

Vitathatatlanul fontos a magyar–Habsburg oldalon keletkezett különféle rendeltetésű forrásanyag (krónika, követjelentés, magánlevél, stb.) is, amely nagy számban tartalmaz bég-neveket. Megbízhatóságukhoz azonban gyakran kétség fér, s a nagy tömegű, nemegyszer napra pontos török kútfők mellett csak másodlagos szerepet játszhatnak.

9 1988-ban Szófiában tekinthetem bele egy ilyen anyagba: Narodna Biblioteka Kiril i Metodi, Orientaliski Otdel, D. 666. A Törökországban és Ausztriában őrzött fontosabb köteteket, melyek átnézéséhez a hetvenes években kezdtem hozzá, az alábbiakban fogom idézni.

10 Közülük a két legkorábbiiban, az 1544–1545. és 1551–1552. évből valóiban ritka a magyarországi bég (az elsőben persze nem is igen várható felbukkanások), ami azért sajnálatos, mert e korból elég kevés az információ. (A két defter jelzete: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D. 12321., illetve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koşuşlar 888. — Itt utalok arra, hogy a *mühimme*-defter kollekción több kötetében valójában *ruúsz* bejegyzéseket tartalmaz, ahogy ezt — *Sertoğlu* nyomán — *Atilla Çetin* is jelzi: Başbakanlık Arşivi kilavuzu. Istanbul, 1979. 49–51.

Más a helyzet a 17. században. A közigazgatási szisztéma, illetve a *tímár*-rendszer átalakulása következtében ekkor alig áll rendelkezésünkre homogén török iratcsoport. A már említett két nagyszabású listán kívül egyetlen olyan oszmán levéltári forrást sem ismerek, amelyik lefedné az egész hódoltságot. Felértékelődnek — és szerencsére meg is szaporodnak — a magyar, latin és német, stb. nyelvű dokumentumok, csakúgy, mint a szavahihetőbb török krónikák. A folytonossági sorban így is komoly lyukak maradnak, hiszen egyetlen az adatbázisul használható iratmennyiség, másrészt a „névvadászatba” bevonandó anyag teljesen körülhatárolhatatlanná válik. Éppen ezért nagyon hálás lennék a hódoltság korát búvárló kollégáimnak, ha a kutatásaik során eltűnt magyarországi szandzsákbégek nevérl — elsősorban a 17. századiakról, de az 1552 előtti 16. századiakról is — pontos forrásmegjelöléssel tájékoztatnának.

Az alábbiakban az aradi és a gyulai bégekről készített összeállításon bocsátom közre. Ez a könnyebb megközelítés, hiszen név és szolgálati hely általában egyszerre szerepel az iratokban. Valamivel nehezebb egy-egy életsors megrajzolása, hiszen a magyar területekről elhelyezett személyek átmenetileg vagy végleg eltűnnek szemünk elől. A központi listák által lefedett években még van esély — nem is kicsi — arra, hogy megtaláljuk a távolabbra küldött kormányzókat. Máskor viszont elég reménytelen a feladat, hisz nem tudhatjuk: a birodalom melyik szegletében keressük az illetőt. S ha egyszer elvesztünk valakit, visszatérése esetén is elég nehéz újra azonosítani őt, a nevek gyakori ismétlődése miatt. A dolog azért mégsem reménytelen: hol egy ragadványnév, hol egy váratlan utalás siet segítségünkre. Remélem, hogy előbb-utóbb egy szandzsákbégi pályarajzzal is tudok jelentkezni a Történelmi Szemle hasábjain.

*

Tiszántúli előrenyomulásuk során valamikor 1552–1553 táján hoztak létre Arad központtal szandzsákokat a törökök,¹¹ melynek területe fokról-fokra növekedett, s hamarosan túlnyúlt Gyula magasságán.¹² Gyula 1566. szeptember 2-i bevétele után fontos közigazgatási változás következett be: az utóbbi vár lett a szandzsákszékhely, míg Aradot *náhije*-, azaz járásközponttá minősítették vissza — bár egyes irattípusokban még elég sokáig tapasztalható következetlenség az elnevezésben. A nagy kiterjedésű szandzsákhöz az 1567. évi összeírás szerint 4 város, 222 falu, 15 külön is lajstromozott és jónéhány, csak a falvak határrészeként feltüntetett pusztá és 1 monostor tartozott, mindez 4 *náhijé*ba — a gyulaiba, aradiba, zarándiba és bihariba — osztva.¹³

Az ekként ki-, illetve átalakult közigazgatási egységekben, tehát az Aradon és Gyulán működő bégek névsorát mások is megpróbálták összeállítani, ám listáik nemcsak fölöttébb hézagosak, hanem keverednek bennük szandzsákbégek és más, alacsonyabb rangú katonai tisztségviselek.¹⁴ Egyikükben sem szerepel a feltehetőleg legelső —

11 *Káldy-Nagy Gyula*: A Budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. (Pest megye múltjából 3.) 10.

12 Ezt az 1557–1558. évi dzsije-defterből olvashatjuk ki. Ld. *Velics Antal-Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. II. Bp. 1890. 194–209.

13 *Káldy-Nagy Gyula*: A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 10). passim.

14 „Gyulai török várparancsnokok” megfogalmazásban elsőként *Göndöcs Benedek* szedett össze 5 nevet, Békésmegye a török uralom idején című cikkében, de tévesen közéjük kevert egy aljbéget is: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve IV (1877–78) 126. — *Haan Lajos*tól származik a következő lista, immár 8 „várparancsnokkal”, de egy aljbéggel megint megtűzdelve: Huzain bég, gyulai török várparancsnok magyar levele és magyar köriratú pecsétje 1604. évből: A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve V (1878–79), 33–36. — Az eddig legteljesebb névsort, hasonló hibával, ld. *Virágh Ferenc*: Török hódoltság Gyula térségében. Békéscsaba, 1960. 42.

még aradi — szandzsákbég, Haszán, akire a legkorábbi adatot 1554. október-novemberből (961 zilhiddse havából) találtam.¹⁵ Valamivel később, 1555. május 13-án egy rokonát említik.¹⁶ Több, mint másfél évvel ezután, 1556. december 7-én ismét vagy inkább még mindig Haszán volt a bég Aradon, s az ő felterjesztésére utaltak 1557. áprilisában, majd augusztusában is.¹⁷ Nem más a helyzet 1560. április 9-én sem.¹⁸ Újabb három év után, 1563. december 20-án hallunk megint róla: a temesvári beglerbég előterjesztésére e napon kapott 30 000 akcse emelést addigi 250 000 akcséjához.¹⁹ Az utolsó, ezúttal is felterjesztéssel kapcsolatos adat 1564. június 20-áról maradt fenn Haszán béget illetően.²⁰ Mindezek után felmerül a kérdés, vajon végig egyazon személy működött-e majd 10 éven át Aradon. A név gyakorisága miatt óvatosnak kell lennünk, s további bizonyítékok felbukkanásáig végleges választ nem adhatunk. Annyi leszögezhető, hogy ilyen hosszú szolgálati idő ellentétben lenne az eddig ismert magyarországi gyakorlattal,²¹ de a körülmények bizonytalansága talán megkívánta, hogy ugyanaz, a helyi viszonyokban járatos bég intézze ennyi ideig az ügyeket.

1564. július 4-én vezették be a rövidített udvari nyilvántartásba (*ruúsz-defteri*) változatlan, de pontosan körül nem határolt jövedelemmel az új aradi béget, Mehmedet, aki addig Füleken látta el ezt a feladatot.²² A magyar történeti irodalom Mehmed béget renegátnak tartja, s még korábbi nevét is ismerni véli: állítólag Kunovics Mihálynak hívták, s Török Bálint enyingi várában szolgált.²³ Török oldalról azonban ez nem igazolható. A magyarországi viszonyokban igen tájékozott Pecsevi szerint ugyanis Gyula várának megadását „Jahjalu és Szofi Mehmed bég” beszélte meg, „ki abban az időben váradi szandzsákbég volt.”²⁴ Az elírás vagy kiadási hiba nyilvánvaló: Várad ekkor nem volt török kézben, tehát csakis Aradról lehet szó, melynek előljárójáról tudjuk, hogy Mehmednek hívták. A neve elé tett Jahjalu megjelölés vagy anatóliai származási helyére, vagy arra utal, hogy a Jahjapasazádekkel állt rokonságban. A *szofi* — azaz az iszlám misztikában való jártasságot jelző — melléknévről pedig nemigen képzelhető el, hogy kijárt volna egy friss renegátnak.

Arról nincs pontos értesülésünk, hogy milyen összegű *hász*-birtokra tarthatott Mehmed bég igényt, az azonban kétségtelen, hogy egy részét nem tudták neki kiutalni. Eb-

15 BA. Mühimme defteri 1. p. 183. N° 1050.

16 BA. Kepeci 213. p. 134. A nevezett Rüstzem az Aradi szandzsák alajbéje volt, s éppen *ziámet*-birtokot kapott vitézségéért.

17 BA. Mühimme defteri 2. p. 192. N° 1752, p. 237. N° 2113, illetve BA. Kepeci 216a. p. 31.

18 BA. Mühimme defteri 4. p. 47. N° 501.

19 BA. Kepeci 218. p. 73.

20 BA. Kepeci 74. p. 43.

21 Vö. *Dávid Géza*: A Simontomyai szandzsák a 16. században. Bp. 1982. 30.

22 BA. Kepeci 74. p. 76. Haszán pedig éppen Fülekre került ugyanattól a naptól fogva: uo. p. 75.

23 Az azonosítás *Istvánffy Miklós* egy megjegyzésére megy vissza („Egyrészlől Mehmed aradi parancsnok — ezt azelőtt Kunovics Mihálynak hívták, s Török Bálintnak ... szolgálatából önként szökött át”), melyet legutóbb *Kristó Gyula* tett közzé: Békés megye a honfoglalástól a török világ végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében. Békéscsaba, 1981. 149. — Török Bálint ímoka, Martonfalvai Imre deák emlékiratából a nevezett korábbi életpályájáról is értesülünk: „Az Bakyt szolgáiban Brizló Ferenczet és Kunovyt Mihályt megfogám, és jó falka ideiglen vasba tartottam Szegligetbe, kiket azután az én uram elbocsáttata, ünagyságának szolgáltak.” Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századból. *Szopory Nagy Imre* közlése. Bp. 1881. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum 31.) 138. Hozzáférhetőbb kiadás: Magyar emlékiratok, 16–18. század. Szerk. *Bitskey István*. Bp. 1982. 82. Az esemény az 1531–1540 közti időből való. A nevet egyik közreadó sem kommentálta.

24 Tárih-i Pecsevi. H. és é.n. I. 420–421. Magyarul többek között: *Kristó Gy.*: i. m. 150. Ez utóbbi forráskiadványban különösen pregnánsan került egymás közelébe a két ellentmondó beszámoló, azaz *Istvánffy* és *Pecsevi*é.

be az is belejátszott, hogy a temesvári beglerbég közbenjárására 20 000 akcse emelést kapott vitézségéért.²⁵ Felgyülemlett hiányairól panaszkodott 1565 májusában.²⁶ Gyula megvétele előtt még többször felbukkan a neve,²⁷ utoljára 1565. október 20-án.²⁸ Az eddigi hivatkozások számomra kezdetben nem tűntek elegendőnek ahhoz, hogy a vár eleste után is folyamatosan hivatalban maradjon tartsam őt. Néhány török adat öszszecsengése azonban meggyőzőtt erről. A Gyulai szandzsák első összeírásában a tamáshídi malmok kapcsán rögzítették azt, hogy „az említett malmokat Mehmed Cselebi, a korábbi temesvári pénzügyi defterdár, Mehmed bégnek, a korábban aradi s most isztolni belgrádi (székesfehérvári) szandzsákbégnek még Gyula elfoglalása előtt gyalázatos csalással 500 akcséért eladta.”²⁹ Mármost az 1568–1574 között vezetett, a birodalom összes szandzsákjára kiterjedő, fent említett defter szerint a Székesfehérvári szandzsák a bejegyzés idejében „a korábban aradi emír, Mehmed bég birtokában van”. Dátumként 1567. március 16-át (974. ramazán 5-ét) tüntették fel, ami minden bizonynyal az áthelyezés időpontja. Megkeresve ugyanitt a Gyulai szandzsákat, amely ekkor még „az Aradi liva Gyulával” formában kerül elő, azt találjuk, hogy az éppen működő bég, azaz Ali nevénél napra azonos dátum áll.³⁰ Így zárul be a kör: Mehmed aradi, majd gyulai béget közvetlenül a Csanádról áttett Ali bég követte a még nem teljesen stabil nevű Gyulai szandzsák élén.

A szóban forgó lista szerint Ali bég kezdő javadalmai Gyulán 280 000 akcséra rúgtak, ami jó átlagosnak mondható. t kétszer is megerősítették posztján, s mindkétszer kapott emelést is: először 20 000 akcsét, amivel várható jövedelmei már 313 218 akcséra ugrottak (ez közvetve jelzi, hogy közben is javítottak állományán), másodsor pedig 50 300 akcsét.³¹ Igen figyelemreméltó a 20 000 akcse kiutalásának véletlenszerűen kezünkbe akadt indoklása: „Parancs a temesvári beglerbégnek: a Králoglu (= János Zsigmond) levelet küldött, és tudatta, hogy Gyula szandzsákbégje, Ali hasznavehető és a rájak is hálásak neki. Ezért 20 000 akcse emelést (*terakki*) parancsoltam neki, amit üresedésből adj ki számára.”³² Két dolog szokik itt szembe: az ajánló személye³³ és a rájak elégedettségére való utalás, akik közé, mint mindig, természetesen

25 BA. Kepeci 74. p. 437.

26 BA. Ali Emiri 292. — lapszámozás nélkül. Az erre az előterjesztésre a budai beglerbégnek, Iszkender pasának küldött utasítás is fennmaradt. Kiadta Anton C. Schaendlinger: Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien. Transkriptionen und Übersetzungen. Wien, 1986. 59–60. A Szendrői szandzsákban elhalt *tímár*-birtokos, Orudz 5 304 akcsés javadalmát kapta meg.

27 A. C. Schaendlinger: i. m. 60–62. Két emberének kért „fizetésemelést”, amit meg is kaptak, mert vele vannak és vitézkednek a végeken. Egy harmadik irat (62–63) a „Gyula várából a jólvédett birodalomnak kár okozás szándékával kijövő hajdúk átkelohelyén, Erdőhegyen” tervezett várépítésről, majd annak Pankota elfoglalása következtében szükségtelenné válásáról, illetve azon bizonytalankodásról ad hírt, hogy Pankotát Aradhoz vagy Lippához csatolják-e. (A közreadók ugyan Gyulát Kule alakban olvasták és Kulával azonosították, Erdőhegyet pedig Erdeviknek, s így az esetet délebbre helyezték, mind a facsimilén, mind az iratnak a *mühimme*-defterek egyikében (6. kötet, p. 566. N° 1233) fellelhető fogalmazványában világosan az általam megadott nevek állnak.)

28 BA. Kepeci 75. f. 79^r.

29 Káldy-Nagy Gy.: A Gyulai szandzsák. 384. Dátum: 1567. szeptember 25–október 4.

30 BA. Maliye defteri 563. p. 49. — Felterjesztései közül egyet 1568 decemberében bíráltak el kedvezően Isztambulban: BA. Kepeci 77. f. 12^v.

31 BA. Maliye defteri 563. p. 63.

32 BA. Kepeci 77. f. 57^r, dátuma: 1570. január 6.

33 Vazallus fejedelmek felterjesztéseire elég kevés példát lehet csak találni. Ilyen ritka eset, amikor a kírmi kán, Gázi Giráj 1596. január 15-én elérte, hogy egy budai pártfogoltja, aki már a szigetvári hadjá-

ezúttal is odaértették a keresztény alattvalókat. Nem akarjuk túlértékelni ezt a hivatkozást, de nehéz elképzelni, hogy ne tudtak volna más ürügyet kitalálni az előterjesztés megszerkesztéséhez. S az, hogy az eddig átolvasott több tucat, a szandzsákbégek kinevezésére vagy megjutalmazására vonatkozó szöveg között ez az egyetlen, amelyik ilyen érvet felhozott, szintén azt sugallja, hogy János Zsigmond kijelentésének igazságtartalmának is kellett lennie.³⁴

A felfelé ívelő pályájú bég még az első megerősítés után gondolt egyet, s emberei közül Mehemmednek (sic!) 5 352 akcsés, Musztafának pedig 5 880 akcsés — azaz nem túl magas összegű — javadalmat létesített, azzal a feltétellel, hogy „[a bég] nem fogja kérni azok ellenértékét.”³⁵ Ilyen eljárásra nem ismerek másik példát.

A következő bég 1571. január 19-én Szigetvárról érkezett Gyulára. Szinánnak hívták, s 275 000 akcse értékű *hász* járt neki. Amikor egy évvel később megerősítették, már 335 000 akcse javadalmat élvezett.³⁶

Sokkal jelentékenyebb személyiség volt Szinán utóda, Muharrem bég, aki addig „a nagyúri kincstár defterdárja”-ként tevékenykedett. Valószínűleg nem fődefterdár.³⁷ csak az államkincstár egyik magas rangú munkatársa lehetett.³⁸ Mindenesetre igen komoly, 400 000 akcsés kezdő javadalommal³⁹ küldték 1572. szeptember 3-án a végekre. A következő évben megerősítették, egyben 58 788 akcséval megtoldották fizetésé-

raiban is részt vett, majd pedig Gyömről vitézkedett, javadalomemelést kapjon. Ld. BA. Maliye defteri 15 567. p. 205. — Gyulával való kapcsolata miatt emlitem meg az alábbi hasonló ügyet: 1575-ben „Báthory István kéri a nagyvezírt, hogy vigye feljebb dolgát Recheff (Redzseb) jenei bégnek az hatalmas császárnál, vigye Nagyságod a Gyulai bégségre, mutassa hozzá ezzel is nagyobb kegyelmességét”. (*Karácsonyi János*: Törökvilág Békésmegyében 1559–1604-ig. A Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve XI (1884–85), 21.). Ez az intervenciója nem hozott sikert, mert még 1579-ben is Redzsebet említik Jenőn (BA. Mühimme defteri 37. p. 106. N° 223). Ami azonban érdekes, az az, hogy már a jení posztra is Báthori közreműködésével került. Így adja ezt elő egy rövid bejegyzés: „Erdély vajdája levelet küldött. [Tudatta], hogy a nevezett liva bégje — növekedjék méltósága — beteg, s képtelen őrzésére és védelmére. Mivel kérte, hogy Redzseb agának [adassék], akinek üresedésből szandzsákra van parancsa, megparancsoltatt.” Dátum: 1574. június 17. (BA. Mühimme defteri 25. p. 171. N° 1717.)

34 A pontosság megkívánja, hogy elmondjuk: másfél évvel korábban még azért emeltek panaszt Ali bég ellen, mert rabokat szedett egy Várad környéki faluból. (*Karácson Imre*: Török–magyar oklevéltár, 1533–1789. Szerk. *Thallóczy Lajos, Krcsmárik János, Szekfű Gyula*. Bp. 1914. 90–91. N° 108 [ez az irat azonos a BA. Mühimme defteri 7. kötetének 1002. lapján lévő 2751-es számú bejegyzéssel].) Míg a szóban forgó levél címzettje János Zsigmond volt, addig egy valamivel korábbi utasítás magától a bégől kért tájékoztatást az ügyben: igaz-e az egész, s ha igen, mi volt az oka beavatkozásának. (BA. Mühimme defteri 7. p. 520. N° 1492.)

35 BA. Maliye defteri 563. p. 63.

36 Uo. Megelőző s rákövetkező posztjaira ld. *J. Metin Kun*: The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650. New York, 1983. 152–153.

37 Nem találunk ilyen nevű fődefterdárt sem *Mehmet Zeki Pakalin*: Maliye teşkilâtı tarihi (1442–1930). Ankara, 1978. című 4 kötetes munkájában, sem *İsmail Hamî Danismand*: İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi. İstanbul, 1948. című könyvének vonatkozó második kötetében.

38 *İsmail Hakkı Uzuncarşılı*: Osmanlı devletin merkez ve bahriye teşkilâtı. Ankara, 1985². 328. 1. jegyzet szerint az 1560 körüli években három alacsonyabb szintű *hazine* vagy *mâl defterdârı* működött.

39 A különböző törvénygyűjtemények némileg eltérő összegeket sorolnak fel, mint ami a főbb udvari tisztségviselőknek járt szandzsákbéggé történő kinevezésük esetén. A 16. század első feléből való *kânunnâme* a janicsáragáknál 500 000 akcséról szól, utána a *mír-i âlem* következik 450 000 akcséval, majd mások 450 000 akcséval, ám a defterdárokat teljesen hiányoznak mint possessibilis jelöltek: *M. Tazyib Gökbilgin*: Kanûnî Sultan Süleyman'ın timar ve zeamet tevcihi ile ilgili fenmanlan. Tarih Dergisi XVII (1968) 48. Csak a századforduló tanúja, Ajni Ali jegyzi fel, hogy a *nisândzsi*, a fődefterdár és a *mír-i âlem* 450 000 akcséra jogosult: İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi 2361. f. 9r.^v.

gét, legalábbis elvben, mert már a korábbi összegből is voltak hiányai.⁴⁰ Amikor áthelyezték a Szendrői szandzsák élére, ott is némi gondot okozott szokatlanul magas jóvedelme.⁴¹

Szintén az isztambuli központból került Gyulára Dzsáfer bég 1574. február 26-tól. Addig ő is magas udvari posztot töltött be; a négy apródnevelő iskola (*oda*) közül a harmadik, a *kiler ordaszi*, azaz a szultán ételeit és a szeráj gyertyáit készítő 30 fős csoportjának volt a vezetője. Bár rangjánál fogva beglerbégi poszt illette volna meg,⁴² mégis elfogadta a 440 000 akcsés gyulai javadalmat.⁴³ Ebbe magyar származása is bejátszhatott. Pecsevi több évtizeddel későbbi róla szóló előadása lényegét tekintve pontos. Eszerint éppen Gyula környékéről származott, s onnan vitték a szerájba. Átmenetileg a háremben szolgált, ami megkívánta kasztrálását — ezért kapta a Hádím (= eunuch) melléknevet. S a levéltári forrással egybehangzik Pecsevi értesülése a kinevezést megelőző funkciójáról is.⁴⁴ 1574 novemberéből ismerem az utolsó, felterjesztéssel kapcsolatos adatot róla.⁴⁵

Bő két és fél esztendőnyi úr után találkozunk Iszhak bég nevével. Valamikor 1577 augusztus vége előtt küldött levelet a Portára, hogy utasítást kérjen a gyulai lovasok és gyalogosok közül a szolgálatukat elhanyagolók megbüntetését illetően.⁴⁶ Szintén róla esik szó az 1579-ben bevégzett szandzsák-összeírásban, ahova bemásoltak egy korábbi bizonylatot egy Vári melletti vitás kert ügyében. A jogi eljárást lefolytatók között ott találjuk a gyulai béget, Iszhakot, a gyulai kádit, Szinánt, illetve a beglerbég megbízottját, Mehmed cselebit. A lakosoknak átadott irat dátuma az 1577. október 23.–november 1. közti napoknak felel meg.⁴⁷ Aztán 1578 június–júliusában bukkanunk nevére, amikor egy, a maga nemében ritka *ziámet*-kiutalási eset egyik szereplője.⁴⁸ Útja innen Szegedre vezetett, minthogy 1578. július 8-i dátummal áthelyezési parancsot kapott. Új posztjának bevezetésekor tértek ki gyulai javadalmaira, melyek 370 398 akcséra rúgtak.⁴⁹

Ezen egyértelmű bejegyzéssel ellentétes az említett átfogó listának Gyulát illető tanúsága. Kicsit az is furcsa, hogy a kiindulási helyzet rögzítésekor még mindig Aradi szandzsákokat írtak, bár rögtön hozzátették, hogy „Gyulához csatolták”. Az első információ pedig eme furcsaságokat állítja: „a Gyulai szandzsák jelenlegi bégje, Dzsáfer bég embert küldött [és előadta, hogy] a nevezett liva 330 000 akcséval neki adatott. A 981. év nemes zilkáde [havának] 4-én (1574. február 25.) *beráto*t kapott 350 000 akcse névértékben, a 985. év szafer [havának] 19-én (1577. május 8.)”⁵⁰ Odáig rend-

40 BA. Maliye defteri 563. p. 63. — 1573 decemberi *tímár*-üggyel kapcsolatos szereplésére ld. BA. Mühimme defteri 25. p. 8. N° 62.

41 Áthelyezésére: uo. p. 69. N° 744; javadalmi: Wien, Österreichische Nationalbibliothek [= ÖNb], Türkische Handschriften Flügel 1384. f. 200^v–201^r.

42 Legalábbis előéletés esetén: *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*: Osmanlı devletinin saray teşkilâtı. Ankara, 1984². 313.

43 BA. Maliye defteri 563. p. 63. — Fennmaradt a kinevezést rögzítő bejegyzés is: BA. Mühimme defteri 25. p. 69. N° 742.

44 *Karácson Imre*: Török történetírók III. Bp. 1916. 85.

45 BA. Mühimme defteri 25. p. 304. N° 2819.

46 Az erre válaszoló leiratot a temesvári beglerbégnek küldték: BA. Mühimme defteri 31. p. 211. N° 466.

47 *Kálty-Nagy Gy.*: A Gyulai szandzsák. 303–304.

48 ÖNb. Flügel 1387. f. 101^v. Az ügy érdekessége, hogy a szécsényi míralaj, Mehmed 44 467 akcsés *ziámet* helyett még *tímárnak* is gyengének minősülő 5999 akcséval kellett beérje, jóllehet 8 különböző vitézkedését sorolták fel támogatói.

49 BA. Kepeci 262. p. 19.

50 Uo. p. 33.

ben a dolog, hogy Dzsáfer 1574 februárjában kapta a kinevezést, bár egy nap csúszás ott is akad. A *hászok* összege azonban nem stimmel és meglepő a 3 évvel későbbi *berát-szerzés*, illetve a „jelenlegi” kitétel. Ugyane kimutatásban ugyanis Dzsáfert mint korábbi gyulai béget előbb Aladzsa Hiszárban említik 1575. március 15-i kinevezési dátummal (bár annak *berátját* is csak 1577. május 14-én vette volna kézhez),⁵¹ majd 1576. június 9-i kiutalási és 1577. augusztus 30-i *berát*-kiállítási időponttal már korábbi aladzsa hiszári, most székesfehérvári bégeként.⁵² Azaz a nevezett gyulai szolgálatára vonatkozó bejegyzések egy része téves. Magyarázatot adni nem könnyű, de az elképzelhető, hogy amikor Dzsáfer bég Magyarországra jött, elhanyagolta az összes szükséges irat beszerzését (vagy annak valami pénzügyi-technikai akadályja volt), s azok begyűjtésére csak évekkel később küldte el emberét. Eközben az is kiderülhetett, hogy nem tudnak neki 440 000 akcsét érő birtokokat kijelölni, ezért megalkudott a 350 000 akcsés, még mindig komoly nominális fizetéssel, s akkor már a nyilvántartásba is ez az összeg került.

A Dzsáfer körüli bizonytalanságok középette az előbb említett Iszhak bég neve rá sem került Gyula neve alatt a szóban forgó listára. S hiányzik róla a következő bég, Haszán is. Gyulai bégségéről csak akkor szerzünk tudomást, amikor — itteni állomáshelyének feltüntetésével — 1580. augusztus 12-én a Koppányi szandzsák élére kinevezték. E bejegyzésből az is kiviláglik, hogy 456 000 akcsés gyulai *hászai* helyett új posztján 262 836 akcséval kellett beérnie.⁵³

S még a Haszán nyomába lépő bég is kimaradt a 262-es számú defterből, pedig Ali bég nevét 1581. júliusa és októbere között három forráshely is őrzi.⁵⁴ A legkésőbbi azt is egyértelművé teszi, hogy azonos azzal az Alival, aki már 1567 és 1570 közt is Gyulán szolgált. Ugyanis embere útján előadta a fővárosban, hogy „korábban, amikor Gyula szandzsákbégje volt, használhatóságát jelentették, s ezért 20 000 akcse emelésre tiszteletreméltó parancs adatott; mivel ennek megújításáért folyamodott, megparancsoltatt.” Mit mondjunk? Az, hogy egy szandzsákbég tizenegy év alatt sem tudott érvényt szerezni a növelést előíró szultáni rendeletnek, nem mutat sem túlzott pénzügyigazgatási hatékonyságra, sem különösebb lehetőségekre. Erről az Ali bégről magyar szerzők azt állítják, hogy 1581-ben Gyulán temették el, miután Budán elhunyt.⁵⁵ A halálozás helye rendben levőnek látszik,⁵⁶ a dátum azonban kétsé-

51 Uo. p. 30.

52 Uo. p. 19.

53 ÖNb. Flügel 1387. f. 220^v–221^r.

54 BA. Mühimme defteri 45. p. 27. N° 319. p. 180, N° 2115, p. 279. N° 3361.

55 Virágh F.: i. m. 83.

56 *I. Pecsevi*: i. m. I. 453. Rövid életrajzot adott róla az alábbiak szerint: „Pirsiz Ali bég. A nevezett a korabeli emírek egyik legkiválóbbja volt. Mindenkor hét-nyolcszáz embert tartott magánál és kapujánál nagyon híres, igyekvő emberei voltak. Olyan vojvodái voltak, akik negyven-ötven, sőt hetven-nyolcvan lovat és embert tápláltak. Többnyire Fülek, Szolnok és Gyula szandzsákja *mutaszarrifja* (kormányzója) volt. Szari Ali bég után Szigetvárra került (NB. ez pontosan fordítva történt). De nagyon szerette a vidámságot és az italozást, s folyamatosan vendégeskedett. Az előkelő embereket összegyűjtötte, s a lakmározás heteken át meg nem szűnt. Vojvodái ezalatt szakadatlan portyázáson jártak, s a zsákmányolásnak szünete nem volt. Megtörtént, hogy összejövetelein alkalmanként öt-tíz ezer gurus [értékű] ajándékot adott lovakból, lószerszámokból, rabokból, viselt ruháiból és berendezési tárgyai-ból. Jelen voltam, amikor Budán meghalt. Nővérenek fia lett hagyatékának örököse. Azt mondták róla, hogy bár a szandzsákok iránti vágyakozása miatt sok pénzt tett félre (ti. hogy szükség esetén megvásárolhassa a posztot), s hogy bár annyit költött s nagylelkűsködött, [ennek ellenére annyi vagyona volt, hogy] csak a kikiáltók által eladott értéktárgyai, illetve ezüst és arany tálai meghaladták a 40–50 000 gurut. (Ezt a passzust, kissé lerövidítve — talán másik kézirat alapján — kiadta *Karácson I.*: Török

ges.⁵⁷ Alit ugyanis 1584. április 1-én „korábbi gyulai bég” körülírással Szigetvárra nevezték ki,⁵⁸ tehát ekkor még kétségkívül életben volt, ha közben nem is ült végig egy helyben. A gyulai eltemetést igazolni látszik, hogy egy Ali bégről elnevezett dzsámi és türbe a 17. században is állt ott.⁵⁹

Pijále bég viszont már nem került el az összeállítás készítőinek figyelmét,⁶⁰ egy másik forrásban pedig a *hász*-birtokait felsoroló teljes kiutalási lista is ránk maradt.⁶¹ Eszerint 1582. február 11-én vezették be őt az isztambuli nyilvántartásba. Javadalmainak végösszege 298 941 (helyesen összeadva 298 041) akcsét tett ki, ebből 24 000 akcse az aradi, 87 465 akcse a zarándi, 142 001 akcse a békési, 34 575 akcse pedig a gyulai *náhijéből* adódott, s mindehhez még 10 000 akcse járult különféle illetekekbeli részesedéséből. A szandzsákbég-váltást tudató rövid passzus így szól: „Mivel a nevezett Pijále bégnek, aki korábban 291 423 akcsényi *hász*-birtokkal Csanád bégeje volt, a 989. év zilhiddzséjének 15. napjától (1582. január 10.) ellenértékével a Gyulai liva adományoztatott, ezért jelenleg a Boldogság Kapujához embert küldött. Minthogy kegyet kért *hász*ainak kijelölésére, a temesvári beglerbégnek magas parancs adatott, mondván: az említett liva összes *hász*ából (*idzsmállu hásszlar*) a mondott dátumtól járandóságát utald ki! Aztán fermán lett, hogy *tezkereje* a Boldogság Kapujától 7 000 akcse többlettel adassék ki. Majd megparancsoltattott, hogy kapjon még 518 akcse többletet. A magas parancs szerint a m[ondott] liva összes *hász*ából az említett 298 941 [akcse] *hász* a korábbi bég kiutalási okmányáról (*tahvil*) a fenti időponttól a kezéből kimenő (azaz a korábbi szandzsákban élvezett javadalma), valamint a kétszer megparancsolt többletek fejében a nevezett Pijále bégnek utaltattott, s a Boldogság Kapujától a fényességes *berátra tezkere* adatott. Íratott a 990. év kegyes muharrem [havának] 9. [napján] (1582. február 3.).”

történetírók. III. 84.). — A Szari Ali bégre vonatkozó részt ld. *I. Pecsevi*: i. m. I. 451., illetve *Karácson I.*: Török történetíró. III. 82–83.

- 57 *Virágh Ferenc* a Török-magyar oklevéltárra hivatkozik (i. m. 99. 207. jegyzet). A Karácson halála után e kötetet összeállítók figyelmenlenségéből csakugyan „III. Murád szultán rendelete Ali gyulai szandzsákbég hagyatéka” címmel látták el a vonatkozó iratot, abban azonban nem Ali bég, hanem felesége (!) haláláról esik szó, és arról, hogy a törvényes örökösökkel szemben „a nevezett Ali bég 3000 aranyat és 3000 forintos házat, 1000 forintos majort, 5000 forintos ingó fölszerelést, 2000 arany értékű gyöngyöt, 500 arany értékű serleget ... [és] a szolgálóleányokat magának lefoglalta és visszatartotta”. (*Karácson I.*: Török-magyar oklevéltár. 115. N° 134.) Maga a bég is kapott az ügyben egy nem túl barátságos parancsot, amely szandzsákja elvételét helyezi kilátásba, ha nem küldi a fent említett értékeket a Portára. (BA. Mühimme defteri 48. p. 328. N° 962.) — E felsorolás — mégha talán kicsit túlzók is összegei — egybevág Pecsevi előbb idézett megállapításával a bég jómódjáról, amit ezek szerint részben feleségének köszönhetett, aki pasák rokona volt.
- 58 BA. Kepeci 262. p. 25. Erről a cseréről magyar forrás is megemlékezik. Egy 1584. május 13-i levélben az erdélyi főurak arról tájékoztatják Báthorit, hogy „az Gyulai béget is megváltoztatták, ez Szigetbe megyen, s az jó ide Gyulára.” (*Haan Lajos—Zsilinszky Mihály*: Békésmegyei oklevéltár. Bp. 1877. 184. N° 7.) 1584. május 26-án kelt levélben Szinán budai beglerbég magának tulajdonította a leccserélést, s Ernő főhercegnek a szigeti bég elleni panaszaira való válaszüntézkedésként tüntette fel azt. Ám azt már elhallgatta, hogy a szigetvári béget átírányították Gyulára, s így büntetésről nemigen beszélhetünk. csak azzal büszkélkedett, hogy az ő hatásköre erre is kiterjed, természetesen „az hatalmas cza-szar akarattából”. (A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Szerk. *Takáts Sándor, Eckhardt Ferencz, Szekfű Gyula*. Bp. 1915. 313. N° 283.)
- 59 Evlia Caelebi török világotutató magyarországi utazásai. Fordította *Karácson Imre*. [III.] 1664–1666. Bp. 1908. 229.
- 60 BA. Kepeci 262. p. 33. — Egy felterjesztését ismerjük 1583 március-áprilisából: *Velics A.—Kammerer E.*: i. m. II. 564.
- 61 BA. Maliye defteri 15 283. p. 658–659.

A kissé bonyolult szövegezés ellenére világos, hogy a Csanádi és a Gyulai szandzsák ázsiója ez idő tájt közel azonos lehetett. Figyelemre méltó, hogy alig több mint egy hónap telt csak el a kinevezés, Pijále bég emberének a fővárosba érkezése és a javadalmak végleges rendezése között. Pedig ez is legalább két instanciázás után jutott csak nyugvópontra. Nagyon sok múlt tehát azon, mennyire gyorsan lépett valaki a pénzügyi vezetésnél, s milyen képességű személyt küldött Isztambulba vagy tartott ott folyamatosan.

Fentebb láttuk, hogy Ali bég visszatért Gyulára, és onnan helyezték át Szigetvárra. Azonban nem kizárt, hogy ez utóbbi váltásra a gyakorlatban mégsem került sor. Igaz ugyan, hogy ugyanazon a napon, mint amikor Ali Szigetvárra rendelték, azaz 1584. április 1-én, az addigi szigeti béget, Haszánt Gyulára parancsolták, de már október 2-án jelezték, hogy Szigetvár „Haszán bégnek adatott, aki [korábban] a Gyulai szandzsákot kapta.”⁶² Tehát, ha meg is történt a csere, nem tarthatott sokáig. Ali bég 1584. szeptember 3-án elbírált felterjesztése mellett még mindig „gyulai bég” áll.⁶³

A helyi potentátok ide-oda rakosgatása után 1585. augusztus 22-én a birodalom egyik legtávolabbi sarkában, a Pelengáni vilájetben működését alig megkezdett⁶⁴ Ahmed pasának adták a gyulai posztot.⁶⁵ Elég kétes, hogy megérkezett-e valaha is magyarországi állomáshelyére.

1586. április 12-éről datálódik a lista utolsó, minket érintő bejegyzése, azaz az addigi szolnoki bég, Szinán Gyulára irányítása. Birtokait viszont csak 1589. január 15-én vezették be a központi *rúznámcséba*, pedig azok egytől egyig megegyeztek az elődjei kiutalásaiban szereplőkkel. Az ügy elhúzódásának fő oka az lehetett, hogy Szinán bég igen magas bevételekre volt jogosult: már Ohriban — itt szolgált Szolnok előtt — 528 000 akcséra, amihez további három emelés eredményeként még 110 000 akcse járult, azaz 638 000 akcsés nominális „fizetésre” tarthatott igényt (pontosabban 30 000 akcse már a Gyulára helyezés utáni időből származott). Az egyeztetések azonban nem vezettek eredményre: visszamenőleg is csak 289 941 akcsét biztosítottak hivatalosan neki,

62 BA. Kepeci 262. p. 25. A szóban forgó Haszán nem más mint a Tirjáki előnévvel később éveken át Budán és Kanizsán regnáló beglerbég, aki a Porta egyik legkiválóbb Magyarország-szakértője lehetett a századforduló körüli évtizedekben. Több török krónika is foglalkozik személyével, közülük az egyik alapján ennél hosszabb, bár — legalábbis az „egyszerűsített” modern török kiadás alapján — pontos időhöz nem köthető gyulai működésre következtethetünk. (Tiryaki Hasan paşa'nın gazaları ve Kanije savunması. Hazırlayan: *Vahit Çabuk*. İstanbul, 1978. 49–63.) Ebben a dicsőítő jellegű műben persze szó sincs büntetésről — az áthelyezést maga a szultán rendeli el javadalomemeléssel fűszerezve.

63 BA. Muhtelif ve mütenevvi defterler 48. f. 46^v–47^r.

64 A Malatjai szandzsákból letett Melek Ahmed bégét 1585. május 17-én nevezték ki beglerbégnak: BA. Kepeci 262. p. 228. A vilájet perzsa területen lehetett, legalábbis ott ismert egy Palangán nevű helység, Kermánsáhtól észak-északnyugatra, a Kislak folyó partján. (Jellemző az oszmán-kori geográfiai ismeretek fogyatékos voltára, hogy még egyes vilájetek lokalizálása is gondot jelent. Így *Andreas Birken* kimondottan közigazgatástörténeti munkájából csak annyit tudunk meg, hogy „Palankan” szandzsák volt 1597 körül, de meg sem kísérel elhelyezni a Sehrizori vilájeten belül: *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Wiesbaden, 1976. [Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Nr. 13/f]. 211. Hiába keressük a szóban forgó helyet *Donald Edgar Pitcher*: *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*. Leiden, 1972. című munkájának vonatkozó térképén is. Ugyancsak az említés szintjén marad *Halil Sahillioğlu*, amikor egy székebb terület, Irak közigazgatási beosztását tárgyalja: *Osmanlı döneminde Irak'ın idarî taksimatı*. Belleten LIV/211 (1990) [1991] 1242, 1244.)

65 BA. Kepeci 262. p. 33.

azaz hiánya több volt a kapott összegnél.⁶⁶ Ezen a szinten ilyen nagy eltérésre magyar területekről nem ismerek másik példát. Felterjesztései közül többnek maradt nyoma 1588–1589-ből.⁶⁷

A magyar forráskiadványok ezen a ponton majdnem csapdát állítanak, ugyanis két egymástól független, a szultán által a temesvári beglerbégnak írt, de csak fordításban fennmaradt parancsban Hüszejn bég viselt dolgaira térnek ki. Egy másik, kevésbé korábbi szultáni leiratban, illetve az előbbieket időben közrefogó két fejedelmi utasításban viszont Hüszejn egyértelműen aljbégi rangban tűnik fel, méghozzá részben egyazon ügyben; így a tévesztés lehetősége kizáródik.⁶⁸ S az udvari kimutatások már 1589 júliusától hozzák az új béget, Mehmedet, akit e hó 29. napján tettek át Kösztenildből Gyulára.⁶⁹ Az ő Isztambulba küldött leveleit 1591. január elejéig tudjuk nyomon követni.⁷⁰ A magyar források értelmezői szerint 1593-ban és 1594-ben is itt szolgált volna; előbb a pákozdi ütközetben megsebesült, kezének négy ujját vesztve és lábán lövést kapva, majd Turánál elesett.⁷¹ A török adatok viszont mást sugallnak. 1592 október első felében ugyanis a korábbi kis istállóimester (*kücsük mirahor*), Haszán küld mint gyulai bég a Portára „füleket és nyelveket”⁷² s az ő betérjesztéseiről értesülünk november végén is.⁷³ Valamikor 1593. november 22. után pedig már Ömer a bég Gyulán, s róla 1596 júniusának végéig vannak jelek különféle ügyletek kapcsán.⁷⁴

66 Kinevezésére: BA. Kepeci 262. p. 33. Birtokaira: BA. Ruznamçe 107. A Lippa, Jenő, Modava, Gyula, Csanád szandzsákjait közösen hozó rész 5–6. lapján. Az ezt közvetlenül megelőző bejegyzés Szinán bég fiára, Mehmedre vonatkozik (p. 4.), akinek a temesvári beglerbég kért *ziámetet*, de — bár kiutalása 20 000 akcséra szolt — csak 8 000 akcsés *tímárt* tudtak neki pár hónap leforgása alatt összeszedgetni. Mindenesetre ez is jó példája a hatalmi elit állandó törekvésének, hogy családtagjait javadalmakhoz juttassák. Felmerül a gyanú, hogy ez a Szinán nem azonos-e a már korábban Gyulán működő, azonos nevű személlyel, amit az is támogatni látszik, hogy oly magas jövedelmi osztályba jutott, ami csak hosszas szolgálat eredménye lehetett, konkrét megerősítés híján e kérdést egyelőre nyitva kell hagynunk.

67 BA. Kepeci 336. p. 264., BA. Kepeci 252. p. 27., 39., 59., Narodna Biblioteka Kiril i Metodi, Orientalizski Otdel, D. 666. p. 1. — Rá és vojvodájára panaszkodtak az erdélyiek 1586 novemberében, mivel békés személyeket gyilkoltak le, elszedvén lovaikat és szerszámaikat: *Haan L.—Zsilinszky M.*: i. m. 191. N° 15.

68 Csak bégeként mutatkozik 1589 végén és 1590 januárjában. *Haan L.—Zsilinszky M.*: i. m. 199. N° 25–26. Aljbégeként 1588. szeptember 16-i, ugyanez év végi, illetve 1591. szeptember végi dátummal ellátott iratban fordul elő. Uo. 194–195. N° 19., 196. N° 20. és 209. N° 34.

69 BA. Kepeci 252. p. 27. Ugyanakkor a szokatlanul magas jövedelmű Szinán bég tovább lépett a hivatali ranglétrán; temesvári beglerbéggé nevezték ki: uo.

70 BA. Kepeci 344. p. 138., BA. Maliye defteri 15 567. p. 56.

71 *Karácsonyi J.*: Törökvilág Békés megyében. 41–42. *Mogyoróssy János* egy bakafántos mondatát értette részben félre (Gyula hajdan és most. Történeti és statisztikai vázlatokban. Gyula, 1858. 75.) A valóságban a budai beglerbég kapott sebet, s Mehmed erre „Budára ment segítségül a várat őrzeni.” — Mehmed turai haláláról *Istvánffy Miklósnál* olvashatunk (Regni Hungarici historia... Coloniae Agrippinae, 1724. 387a.). Nem kizárt, hogy a jeles humanista magát a tényt jól rögzítette, csak Mehmed bég pár évvel korábbi hivatali állapotát jegyezte le.

72 *Mustafa Selaniki*: Tarih-i Selaniki. Die Chronik des Selaniki. Freiburg, 1970 (reprint kiadás). 338.

73 BA. Kepeci 253. p. 4–6.

74 Az említett dátum egy *zaim* elhalálozásának az ideje, amit Ömer bég tudatott, de rá csak 1595 utolsó napjaiban adtak választ (BA. Maliye defteri 15 567. p. 526.). Valamivel korábban, 1595 február vége felé kapott egy katona *tímárt* Ömer javaslatára (uo. p. 517.). Az 1596. évi adat: BA. Maliye defteri 16 052. p. 117. — Egy 1636. évi elég nehézkesen fordított, a budai pasának egy bizonyos Zülfikar aga által írt levél, újra megemlékezik Cserkesz Ömer bégről (*Haan L.—Zsilinszky M.*: i. m. 224.). *Haan Lajos* felugadta az időpontot — azaz 1636-ot —, s a béget még a facséli (sic!) ostrom halottjának is megemlékezett (Huzain bég. 36.). Pedig a szövegezés korábbi eseményekhez kapcsolja őt, nevezetesen Lippa és

A századforduló előtti utolsó adatunk pedig „Bekhtár” (Bektas vagy Bahtijár) bég alakját villantja fel 1599-ből, mint aki emberei révén erdélyi területeken okozott károkat.⁷⁵

A 16. századból nincs több fogódzónk a bégek személyét illetően. A török bürokrácia átalakulása miatt — mint utaltunk rá — a 17. századból gyér a török anyag, ezért előtérbe kerülnek a magyar és más források.

Magyar nyelven készült rögtön az első 17. századi szandzsákbéget őrző irat is. Az 1604-ben keletkezett levél tollbamondója magát „Az hatalmas győzhetetlen Császárnak fő Zanczak Begje Gyulla várának gondviselői az Nagos Huzeyn bek”-ként aposztrofálta. Hüszejn bég rátarti ember lehetett, mert még pecsétnyomót is készített magának, amely ugyan nem sikerült hibátlanra, de számára talán jól mutatott. Ez állt rajta: AZ: NAGSAGOS: HUZAI: BEI 16002.: A torzított évszám feltehetőleg a kinevezés idejét lenne hivatva megadni, azaz 1602-t.⁷⁶

Nagyot kell ugranunk időben, egészen 1618–1619-ig. Két forrás is megemlékezik ekkortájt Hüszejn bég haláláról. Borsos Tamás erdélyi követ úgy tudta, méghozzá szemtanúik elbeszélése szerint, hogy Makó mellett esett el,⁷⁷ ezzel szemben az Apafi Mihály erdélyi fejedelem török nyelvben járatos íródeákja, Rozsnyai Dávid által évtizedekkel később lejegyzett, a nemzetközi diplomácia asztalára szánt, 1619-ben készült panaszköteggben így hivatkoztak az ügyre: „A tömösvári districtusban a gyulai szandzsákbéget, Hocsa-Huszaim béget hatvan nevezetes derék agákkal és jószágos urakkal levágák ugyan a németek.”⁷⁸ Nehéz volna megmondani, hogy azonos-e ez a Hüszejn a fentebb említettel vagy sem.⁷⁹

Egyelőre csak magyar fordítása ismert Redzseb *kajmakám pasa* azon levelének, melyet 1628. március 21-én írt Bethlen Gábornak s melyben azt tudatja, hogy „az mostani követetek jöveletekor az ti arczotok tekintetiért ... az gyulai bégséget Ali bég fiának, Mehmed bégnak adtam.”⁸⁰

Jenő 1595. évi elvesztéséhez. Zülfikár aga memóriája e ponton nem tévedhetett, s mint látjuk, nagyon is jól emlékezett a bég nevére. — Facsetnél Bethlen Farkas 1595-ben halatta meg a gyulai és a csanádi béget (Historia de rebus Transsylvanicis. Cibinii, 1783². III. 585.), ami a gyulait tekintve eszerint téves értesülés, mivelhogy az előbb idézett szemtanút Jenő eleste, azaz október 22-e után vitte a szandzsákközpontba, tehát hónapokkal a facseti összecsapást követően.

75 Török-magyarokori állam-okmánytár. I. Szerk. Szilády Áron—Szilágyi Sándor. Pest, 1868. (Török-magyarokori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytár III.) 39. N° 31. — Egy 1602. április 5. előtti, bár datálatlan nagyvezíri betérjesztés (*telhúsz*) az akkermani posztra ajánlja — egyébként a moldvai vajda, *Jeremiás* nyomán — a korábbi gyulai béget, Alit, aki Bender élén is állt valamikor (Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhüsler (1597–1607). Hazırlayan: Cengiz Orhonlu. İstanbul, 1970. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları N° 1511. 16. N° 16.) A pontosabb körülhatárolás lehetőségének hiányában ezt a személyt nem vettem fel a névsorba, hiszen könnyen lehet, hogy korábbi ismerősünk-ről van szó (ebben az esetben a türbe valószínűleg másé lenne — vö. az 59. jegyzettel).

76 Haan L.: Huzain bég i. m.

77 Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek. Sajtó alá rendezte Kócziány László. Bukarest, 1972. 136. A bejegyzés dátuma 1618. szeptember 26-a, a megelőzőé szeptember 7-e, az utána következő pedig szeptember 8-a (!). A közreadó megjegyzése szerint az eset inkább 1619. április 26-ára vonatkozhat (452. 59. jegyzet). Szakály Ferenc nem találja megalapozottnak ezt a feltételezést: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp. 1981. 366. 63. jegyzet. A következő jegyzetben idézett mű alapján viszont az 1619. évi datálás mellett eggyel több érv szól.

78 Rozsnyai Dávid az utolsó török deák történeti maradványai. Sajtó alá rendezte Szilágyi Sándor. Pest, 1867. (Magyar történelmi emlékek II. Írók VIII.) 109.

79 Borsos öt látogatóról emlékezik meg, köztük a „Gyulai Musztafa bék, Huszain bék fiá”-ról (i. m. 135.). Kérdéses, hogy az adott megfogalmazás aktuális szandzsákbéget takar-e, vagy csak arról van szó, hogy Musztafa „örökölte” a bég címet apjától, ami nem lenne egyedi eset.

80 Török-magyarokori állam-okmánytár. II. Pest, 1869. (Id sorozat IV.) 16. N° 3.

A két évvel később, azaz 1630 március végén összeállított két párhuzamos defterbe a pillanatnyi gyulai bég neve egyöntetűen Ahmedként lett bevezetve: azaz elődje csak két évig élvezte a központi bizalmát.⁸¹

Valamikor 1652 végén, 1653 elején tárgyalták azt az ügyet, amelynek kivonatos tartalmát bejegyezték a temesvári kádi *szidzsilijébe* (jegyzőkönyvébe). A Gyula mohamedán lakosai, azaz egy feleségét tetteleg bántalmazó és durván szidalmazó férj, illetve ennek apósa és sógorai közt zajló vita első szakaszában a helyi imám törvénytelen végzése alapján a szandzsákbég, Mehmed bebörtönöztette a húga segítségére siető, őt a szülői házba visszavivő egyik fiút.⁸²

A következő adat elkerülte a korábbi kutatók figyelmét, pedig már a múlt század derekán kiadták. Szefer bég 1654. július 17-én küldött amolyan alattvalóvédő levelet az erdélyi főnemes Haller Gábornak, aki akkortájt a közeli Borosjenő főkapitánya volt, s benne „kegyelmednek szomszéd jó akarója, gyulai vitézek fő béghje, Szefer bég^h”-ként titulálta magát.⁸³

Az 1660 évi listában Gyulánál csak egyetlen személy nevét olvashatjuk, Attar Alp bégét, aki valószínűleg több éven át működött itt.⁸⁴

A 17. század során következő néhány bégjét a korábbi kutatás így rekonstruálta: 1661-ben Ibrahim,⁸⁵ 1671-ben Ömer, 1679-ben Hadzsi Hajdár, 1681-ben Ahmed.⁸⁶ Török forrásokból csatlakozik hozzájuk a Bécs ostromára 1683-ban igyekvő Ibrahim,⁸⁷ majd az augusztus 29-től őt követő Hajdár bég.⁸⁸ Aztán 1688-ig kell várnunk, ekkor Ahmed pasa tűnik fel.⁸⁹ Rangjelzésén nincs mit csodálkoznunk: a 17. században gyakran előfordult, hogy aktív vagy várakozási állományban lévő beglerbégeknek ar-

81 BA. Kepeci 266. p. 39., illetve BA. Cevdet Dahiliye 6095. p. 34. — A kézirat 1990. évi lezárása után jelent meg az első teljes *mühimme defteri*-kiadás Törökországban, amelyben két egymást követő gyulai bég neve bukkan fel: Hadzsi Kurd lépett Ali helyébe 1646 nyarán; a defterbe pedig azért kerültek bele, mert nem tudtak megegyezni, kit illet az az évi termés: *Mühimme defteri* 90. Szerk. Mertol Tulum, Istanbul, 1993. 273. N° 340.

82 Temesvári *szidzsil* p. 65. N° 51. Dátum nélkül. Egy két oldallal korábbi bejegyzés dátuma 1652. október 4–13-a közötti (p. 63. N° 47.), egy alig későbbi 1653. május 19–27-e közé esik (p. 66. N° 53.). A forrást Szarajevóban őrizték, pontos jelzete ismeretlen. Az ELTE Török Tanszékének fényképgyűjteményében levő példányát használtam.

83 Erdélyi történeti adatok. Szerk. és kiadja Gr. Mikó Imre. IV. Kolozsvár, 1862. 104–105.

84 BA. Kepeci 434. f. 4^f. — Egy 1661. január 23-i keltezésű határleírás aláírói között *Karácson Imre* olvasatában „Atallah bég gyulai mir-i-liva” szerepel. (Török-magyar oklevéltár. 269. N° 280.). Az irat eredetijének hiányában is merem állítani, hogy Karácson elnézte a nevet, s annak azonosnak kell lennie az általam megadottal.

85 *Virágh F.*: i. m. 42. A forrás megjelölése nélkül. Az imént Attar Alp kapcsán mondottak értelmében gyulai működése nem megnyugtatóan tisztázott.

86 *Karácsonyi János*: Békésvármegye története I. Gyula, 1896. 265. Az oklevéltárban a következő rangmegjelölések szerepelnek: „Hadzsi Hajdár gyulai várparancsnok” (*Haan L.—Zsilinszky M.*: i. m. 246. N° 83.), Ahmed minden tisztségkitétel nélkül (!) (uo. 246. N° 84.), „Ömer gyulai parancsnok” (uo. 246–247. N° 85.). Bár a kor gyakorlatában a (vár)parancsnok gyakran a szandzsákbégnek felelt meg (persze csak a magyar nyelvű változatokban), a dokumentumok török eredetijének hiányában kissé szkeptikus vagyok az egyzetetések helyességét illetően, főleg Ahmed esetében.

87 Kara Mustafa pod Wiedniem. Zródla muzulmanskie do dziejów wyprawy wiedzieskiej 1683 roku. Ford. *Zygmunt Abrahamowicz*. Kraków, 1973. 103. (Az idézet Szilahtár történeti munkájából való.)

88 152. — szintén Szilahtár alapján, valamint: Kara Mustafa vor Wien. Ford. *Richard Kreutel*. Graz–Wien–Köln, 1955. (*Osmanische Geschichtschreiber* 1.). 93. — a *Vekayi’i Beç* című, Szilahtárénál korábbi krónikából.

89 *Karácsonyi J.*: Békésvármegye története I. 267. Thököly Imre egyik levelére hivatkozik.

palik (ellátmány) formájában oadadták egy-egy szandzsák *hász*-jövedelmeit.⁹⁰ Ugyancsak többnyire pasaként viselte a gyulai bég tisztelet Mehmed is⁹¹ — egészen a Békés megyei hódoltság összeomlásáig.⁹²

*

Ha mármost e felsorolás után néhány szempontból értékelni is akarjuk, legalább a teljesebb, 16. századi adatokat, érdemes kis táblázatba foglalni a szandzsákbégekről elmondottakat.⁹³ (A táblázatot ld. a függelékben.)

Azt látjuk, hogy jelentősek a különbségek az egy helyben tartózkodás időtartamában. A 2 hónapos működéstől a közel 10 éven át húzódó szolgálattig mennek a szélsőségek, a többség viszont 1–3 év közé esik. Átlagosan véve a 42 év során feltűnt 18 bég egyenként 28 hónapig lett volna posztján, ha teljes lenne névsorunk. Ezt azonban nem állíthatjuk, s ezen az sem változtat lényegesen, ha az egyik Haszán vagy Ali bég netán nem jogosan került a listánkra. Mintegy 3–4 bég kimaradását feltételezhetjük, ha ez helytálló, fejenként pontosan 2 év esne gyulai ténykedésükre.⁹⁴ Ez az eredmény a legnagyobb mértékig ellentétes a korábbi szakirodalom által 20–30 vagy 10–12 évre takasított tipikus szolgálattal, ⁹⁵ nagyjában-egészében egyezik viszont a birodalom más régióit illetően M. Kunt által kimutatottakkal.⁹⁶ Központ és periféria között ebben a vonatkozásban nincs tehát jelentős különbség.

Érkezési irányukat tekintve a legtöbben a Budai vilájet valamelyik livájából kerültek Gyulára, mégpedig öten. Két főt a szomszédos Csanádi szandzsák éléről mozdítottak odébb, hárman viszont egyenest Isztambulból, az udvarból jöttek. A nem túl távoli Ruméliából egy vezetőt helyeztek ide, s csak egynek kellett hatalmas utat megtennie új állomáshelyéig. Hat bég korábbi posztjáról ugyan nincs támpontunk, de a fentiek és az általános tapasztalatok is megengedik a feltevést, hogy nagy részük hosszabb ideje szolgált már a környéken.⁹⁷

Fizetségüket — legalábbis az elvben járó összegeket — nézve azt kell megállapítanunk, hogy a Gyulai szandzsák a hódoltságon belül a gazdagabbak közé tartozott. Bár a szandzsákbégi *hász*okat nem volt kötelező helyben kiadni, az ésszerűség mégis ezt diktálta. Kisebb, illetve szegényebb szandzsákoknál előfordult, hogy közeli közigazgatási egységektől kellett „kölcson kérni” pár települést.⁹⁸ A teljesítőképesség határait a központban ismerték, ezért zsírosabb livába nemigen irányítottak alacsony javadal-

90 A Szolnoki szandzsákokat például egyszer Adana és Várad (!) beglerbégjének, Szinán pasának, majd a budai beglerbégnek, Iszmail pasának jelölték ki ily módon. A Koppányi szandzsák egy másik budai beglerbégnek, Gürdzsi Kenánnak volt az *arpatikja*. BA. Kepeci 434. f. 4ⁿ.

91 Kristó Gy.: i. m. 202–203. Itt még bégeként aposztrofálva.

92 I. m. 205–206. Pasaként említve.

93 Az utolsó 16. századi béget, Bektast (Bahtijárt) kihagytam a táblázatból.

94 Ehhez igen közel áll a simontomyai bégekre nyert átlag, ami szintén 24 hónap körül határozható meg. Könyvemben még 3 évet említettem (i. m. 30), akkor is utalva a hiányosságokra. Azóta több új adat került elő, ám még mindig nem teljes az ottani névsor sem.

95 *Sir Hamilton Gibb—Harold Bowen: Islamic Society and the West. I. Oxford, 1957. 145.*, illetve *M. Tayyib Gökbilgin: Osmanlı müesseseleri teşkilatı ve medeniyeti tarihine genel bakış. Istanbul, 1977. 116.*

96 *I. M. Kunt: The Sultans' Servants 70–72.*

97 *Dávid G.:* i. m. 30., birodalmi szinten: *I. M. Kunt: The Sultans' Servants 67–70.*

98 Főleg a Dunántúlon adódott ez elő gyakrabban. A simontomyai bégek például hosszabb ideig bírták a Szekszárdi szandzsákhöz tartozó Faddot. *Dávid G.:* i. m. 28–29.

mű béget, a fizetési rangsorban előreszaladtakat viszont általában nem küldték rosszabb adottságú körzetekbe (bár kivétel itt is biztos akadt a szabály alól — esetünkben az 1586-ban feltűnő Szinán). Így Magyarországon is kialakult egyfajta — jóllehet nem túl merev — hierarchia a szandzsákok között. A Budai vilájetben Szendrő, Pécs, Szigetvár, Szeged és Szolnok vitte a prímet, a Temesváriban pedig Gyula állt az élen. Az összehasonlítást persze több metszetben is érdemes lenne megcsinálni. Egyelőre csak, egy 1609. évi kimutatásra támaszkodtam, amelyről már eddig is tudtuk, hogy korábbi időkből származó adatokra épül, s amelynek Gyulát illető összege akcséra megegyezik Pijále bég 1582. évi javadalmával.⁹⁹ Általában is viszonylag ritka volt a 400 000 akcse fölé emelkedő szandzsákbégi *hász*, itt hárman is túllépték ezt a határt. Más kérdés, hogy a gyakorlatban több bégnek nem sikerült valamennyi jogos igényét effektív kiutalásra váltani. A hiányos javadalmazás aztán a visszaélések megszorodásának veszélyét rejtette magában: az ilyen helyzetbe került vezető bizonyára megkísérelte kipréselni a teljes összeget alattvalóiból.

A 17. századi kép egyelőre nem áll össze, még a szolgálat tartamáról is gyérek információink, nemhogy egyéb összefüggésekről. Az valószínű, hogy nem következett be nagyobb változás az áthelyezések gyakoriságában — ezt látszik igazolni néhány sűrűsödő adathalmazunk. Ennek ellenére elképzelhetők átmeneti időszakok, amikor kevesebb figyelem összpontosulván a végekre, a tisztségviselőket nem tették le olyan gyakran. Erre és egyéb kérdésekre más, remélhetőleg jobb forrásadottságú szandzsák vizsgálata adhat majd választ.¹⁰⁰

99 Ajni Ali törvénygyűjteményét kiadta *Paul Andreas von Tischendorf*: *Das Lehnwesen in den Moslemischen Staaten insbesondere im Osmanischen Reiche*. Berlin, 1962. (reprint kiadás), a magyar adatok: 68–70. — Velics Antal is közölte e listát, de éppen Gyulát tévesen, csak 298 000 akcséval, s az egészet 1619-re datálva. *Velics A.—Kammerer E.*: i. m. I. Bp. 1886. 413–414.

100 Erre főleg olyan területeken van esély, amelyek közel estek a dunántúli nagy főúri családok érdekszférájához, s így levelezésükben sok a környékbeli török méltóságokra vonatkozó adat.

Függelék

A 16. századi gyulai bégek névsora

A szandzsák- bég neve	Működésének		Időtartama hónap	Korábbi posztja	Hászainak összege
	kezdete	vége			
Haszán	1554. X.	1564. VI.	105	?	280 000
Mehmed	1564. VII.	1567. III.	33	B	?
Ali	1567. III.	1571. I.	47	T	363 518
Szinán	1571. I.	1572. IX.	21	B	335 000
Muharrem	1572. IX.	1574. II.	18	I	458 788
Dzsáfer	1574. II.	1575. III.	14	I	440 000
Iszhak	1577. X.	1578. VII.	11	?	370 398
Haszán	?	1580. VIII.	?	?	456 000
Ali	1581. VI.	1582. II.	9	?	298 941
Pijále	1582. II.	1583. IV.	15	T	298 941
Ali	?	1584. IV.	?	?	?
Haszán	1584. IV.	1584. IX.	6	B	?
Ali		1584	?	B	?
Ahmed	1585. VII.	1586. IV.	10	Á	?
Szinán	1586. IV.	1589. VII.	40	B	638 000
Mehmed	1589. VII.	?	?	R	?
Haszán	1592. X.	1592. XI.	2	I	?
Ömer	?	1596. VI.	?	?	?

B = Budai vilájet

Á = Ázsia

T = Temesvári vilájet

R = Rumélia

I = Isztambul

Megjegyzés: a működés ideje a forrásokban kimutatható intervallumot tartalmazza, ami nem feltétlenül esik egybe a tényleges szolgálati idővel, bár többségében igen. A kezdő és a záró hónapot mindig teljesnek tekinttem. A birtokoknál a bejegyzett legmagasabb érték szerepel, függetlenül az esetleges kiutalási hiányoktól.